

UNIVERZITET U SARAJEVU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET

IZRIČAJ “RIJEČ BOŽJA” U MUDROSNOJ LITERATURI
STAROGA ZAVJETA

Završni rad

Mentor:

Izv. prof. dr. Dubravko Turalija

Student:

Miroslav Petrić

Sarajevo, 2025.

SAŽETAK

Tema završnog rada: Izričaj „Riječ Božja“ u mudrosnoj literaturi Staroga zavjeta

Ovaj rad istražuje značenje i djelovanje izraza „riječ Božja“ u mudrosnoj literaturi Staroga zavjeta, promatrajući kako se ona objavljuje, djeluje i ostvaruje u ljudskoj povijesti i teološkoj refleksiji. Polazi se od temeljne razlike između ljudske i Božje riječi – gdje Božja riječ ima stvaralačku, otkupiteljsku i oblikujuću snagu. U prvom dijelu rada daje se opći teološki i antropološki prikaz riječi u Bibliji, uz poseban naglasak na hebrejski izraz *dābar* i njegove izvedenice. Slijedi detaljna analiza triju starozavjetnih knjiga mudrosne književnosti – Knjige o Jobu, Knjige mudrih izreka i Knjige Koheleta – s obzirom na tri različita izraza za Božju riječ (*deḥar*, *ʿimrat*, *milāj*) i njihovu tematsku usmjerenost na stvaranje, Zakon i praksu. U trećem dijelu razmatraju se grčki mudrosni tekstovi, posebno Knjiga Sirahova i Knjiga Mudrosti, u kojima se pojam Božje riječi sažima u pojam *logos*, ali se ipak zadržavaju sve teološke dimenzije poznate iz hebrejskih spisa. Završni dio rada nudi usporedbu i sintezu teoloških naglasaka izraza „riječ Božja“ u mudrosnoj literaturi, ističući njihovu povezanost s božanskim djelovanjem u stvaranju svijeta, objavi Zakona i praktičnom životu vjernika. Kroz analizu tekstova i teološku interpretaciju, rad pokazuje kako riječ Božja nadilazi jezik i pisanu formu, ostajući živa i djelatna snaga u ljudskoj povijesti i duhovnosti.

Ključne riječi: riječ Božja, mudrosna literatura, Stari zavjet, teologija stvaranja, *logos*, Zakon

SUMMARY

Title of the Thesis: The expression "Word of God" in the Wisdom literature of the Old Testament

This thesis explores the meaning and function of the expression "Word of God" in the Wisdom literature of the Old Testament, examining how it is revealed, acts, and becomes manifest within human history and theological reflection. It begins with the fundamental distinction between human and divine speech—where the Word of God possesses creative, redemptive, and formative power. The first part of the thesis offers a general theological and anthropological overview of the concept of the word in the Bible, with particular emphasis on the Hebrew term *dābar* and its derivatives. A detailed analysis follows of three Old Testament Wisdom books—Job, Proverbs, and Ecclesiastes—considering three distinct expressions for the Word of God (*debar*, *ʾimraʿ*, *milāʾ*) and their thematic orientation toward creation, the Law, and practice. The third section examines Greek Wisdom texts, particularly the Book of Sirach and the Book of Wisdom, in which the concept of the Word of God is reduced to a single term—*logos*—while retaining all the theological dimensions known from the Hebrew scriptures. The final part of the thesis provides a comparison and synthesis of the theological emphases of the term "Word of God" in Wisdom literature, highlighting its connection with divine action in creation, the giving of the Law, and the faithful practice of life. Through textual analysis and theological interpretation, the thesis demonstrates that the Word of God transcends language and written form, remaining a living and active force in human history and spirituality.

Keywords: Word of God, Wisdom literature, Old Testament, theology of creation, logos, the Law

SADRŽAJ

Sažetak.....	3
Summary.....	4
Sadržaj.....	5
Uvod.....	7
I. BOŽJA RIJEČ U BIBLIJI.....	10
1. Riječ općenito.....	10
2. Hebrejska riječ <i>dābar</i>	10
3. Riječ Božja <i>d^ebar-ʾāḏōnāj</i>	11
4. Riječ Božja u biblijskoj korespondenciji.....	12
II. RIJEČ BOŽJA U BIBLIJSKOJ MUDROSNOJ LITERATURI.....	16
1. Riječ Božja u Knjizi o Jobu.....	18
a) Izričaj <i>d^ebar-ʾāḏōnāj</i> u Knjizi o Jobu.....	19
b) Izričaj <i>ʾimraṭ ʾēlôha</i> u Knjizi o Jobu.....	20
c) Izričaj <i>milāj ʾāḏōnāj</i> u Knjizi o Jobu.....	21
2. Riječ Božja u Knjizi mudrih izreka.....	24
a) Izričaj <i>d^ebar-ʾāḏōnāj</i> u Knjizi Mudrih izreka.....	24
b) Izričaj <i>ʾimraṭ ʾēlôha</i> u Knjizi Mudrih izreka.....	24
c) Izričaj <i>milāj ʾāḏōnāj</i> u Knjizi Mudrih izreka.....	25
3. Riječ Božja u Knjizi Koheleta.....	25
a) Izričaj <i>debar-ʾāḏōnāj</i> u Knjizi Koheta.....	25
b) Izričaj <i>ʾimraṭ ʾēlôha</i> u Knjizi Koheleta.....	26
c) Izričaj <i>milāj ʾāḏōnāj</i> u Knjizi Koheleta.....	26
III. GRČKI TEKSTOVI O RIJEČI BOŽJOJ U STAROZAVJETNOJ BIBLIJSKOJ LITERATURI.....	28
1. Riječ Božja u Knjizi ben Siraha.....	28
a) Stvaralačka Božja Riječ.....	28
b) Riječ Božja i Zakon.....	29
c) Riječ Božja i moć.....	29
2. Riječ Božja u Knjizi Salomonove mudrosti.....	30

a) Stvaralačka riječ.....	30
b) Riječ Božja i Zakon.....	30
c) Riječ Božja i svemoć.....	31
IV. TEOLOŠKA INTERAKCIJA IZRIČAJA “RIJEČ BOŽJA” U MUDROSNOJ LITERATURI STAROGA ZAVJETA.....	32
1. Riječ Božja u stvaranju.....	32
2. Riječ Božja u Zakonu.....	33
3. Riječ Božja u praksi.....	34
ZAKLJUČAK.....	35
BIBLIOGRAFIJA.....	37

UVOD

Čovjek riječ, koja predstavlja osnovnu jedinicu komunikacije među ljudima, koristi i za komunikaciju s Bogom. Međutim, bitna razlika između riječi Božje, nečega što je Bog rekao i učinio, i ljudske riječi je velika. Ona se ogleda u stvaralačkoj moći Boga – da riječju stvara. Upravo je to tema ovog diplomskog rada, odnos čovjeka prema riječi Božjoj u Mudrosnom korpusu Svetog pisma. Na koji način ju čovjek percipira, kako je doživljava i kako je vrši, to jest kakav je njegov stav prema riječi Božjoj, kako njome Bog stvara i kako njome usavršava, pokušat će dati odgovor sljedeća poglavlja i redci.

U prvom djelu ovog rada, koji nosi naslov “Božja riječi u Bibliji”, govorit će se općenito o riječi, zatim o bitnim svojstvima riječi te utjecaju riječi na čovjeka. Kako čovjek svojim riječima utječe na odnos s drugim ljudima pa posljedično i sa samim Bogom? Što za jednog biblijskog čovjeka znači riječ i kako o njoj razmišlja? Na koji se način riječ Božja objavljuje ljudima kroz povijest, tko su posrednici i prenositelji riječi Božje i kakav utjecaj ima na njihov život i zadaću koje im je Bog namijenio? Sva ta pitanja i odgovore nudi prvi i opći dio ovoga rada. Oslanjajući se na antropološki vid riječi, ulazimo u povijesno spasenjski krug, u kojemu tražimo vezu između riječi, mudrosti i straha Gospodnjega. Te tri dimenzije su inherentne pa ne samo da jedna drugu pretpostavlja nego i upotpunjuje. U tom vidu riječ Božja čini da vjernik postane Božji glasnik na zemlji. Pored toga, mora se spomenuti još i odgovor slušatelja i primatelja Božje riječi. Za biblijskog pisca, riječ Božja je i cijela povijest oslonjena na događaje koji su formirali i vjeru. To i je skok sa slušanja riječi Božje na djelovanje koje se u prostranstvima straha Božjega oblikuje i očituje u svojoj svojoj punini.

Drugi dio ovog rada obrađuje riječ Božju u mudrosnoj literaturi Starog zavjeta koja je očuvana u tradiciji i Crkvi na hebrejskom jeziku. Tu je prije svega Knjiga o Jobu, zatim Knjiga mudrih izreka i Knjiga Koheleta. Sve tri knjige promatraju riječ Božju pod tri vida: *d^ebar-ʾādōnāy*, *ʾimrat ʾēlōha* i *milāj ʾādōnāy*. Prvi vid vezan je striktno uz teologiju stvaranja. Bog svojom riječju stvara. Tako je odnos Stvoritelja sa stvorenjem bitno sjedinjen u riječi Božjoj koja je stvarateljska i otkupiteljska. Riječ Božja stvara iz ničega. Njoj nije potreban alat ili kakvo dodatno sredstvo ili materijal za stvaranje. Ona stvara iz ničega i to istog časa i postaje. Riječ Božja ne treba vrijeme ili period da se nešto zbude i obistini. Ona obistinjuje zbiljnost svojom ozbiljnošću. Tako, kada govori, govori otvoreno i jasno i kada stvara, stvara odmah. Drugi vid riječi Božje u Mudrosnoj biblijskoj literaturi

usmjeren je na teologiju saveza i Zakona. Bog je svoju riječ dao da se zapiše. Ipak, riječ Božja je neobuhvatna pa nadilazi svako pismo i svaku knjigu. Zakon u sebi sadrži riječ Božju, ali ne sadrži sve riječi Božje jer riječ Božja nadilazi i Zakon. Stoga, razmišljati o Božjoj riječi u Zakonu samo je dio objavljene istine koja se upotpunjuje ne samo u prorocima i u mudrosnoj literaturi nego i usmenoj predaji. Riječ Božja je sišla s neba i udarila u zemlju nastanivši se u Hramu da bi bila čuvana u Zakonu, ali se ne zaustavlja tu. Riječ Božja želi doći do svakoga čovjeka i do svakoga kraja zemlje kako bi bila upriličena ne samo u jednom narodu nego u svim ljudima. Treći vid riječi Božje smješten je u teologiju prakse. Riječ Božja koja biva izgovorena nudi se biti življena. Tek proživljena Božja riječ postaje ponovno stvarateljska pa radeći na ljudskom napretku neprestano stvara i izgrađuje čovječanstvo koje hiti otkupiteljskom cilju.

Treći dio ovog rada bavi se Božjom riječi koja u biblijskoj korespondenciji nije očuvana na hebrejskom nego na grčkom jeziku. Knjiga Salomonove mudrosti koja je izvorno i napisana na grčkom jeziku dodatno pobuđuje interes riječi Božje koja je u helenističkoj misaonoj proplazmi svedena samo na jednu riječ – *logos*. No svejedno, proplazma riječi Božje je ista kao i u hebrejskim knjigama Biblije. Ponovno je istaknuta trovidnost riječi Božje koja se objavljuje u stvaranju, u Zakonu i u praksi. Jedina razlika je u tome što grčki tekstovi mudrosne literature svo bogatstvo hebrejskih izraza o Božjoj riječi svode na jednu jedinu riječ – *logos*.

U četvrtom dijelu ovog rada obrađen je međuodnos i suodnos riječi Božje u knjigama Mudrosne biblijske literature. Tako, stvarateljski vid riječi Božje, koji započinje s Knjigom o Jobu i završava s Knjigom Salomonove mudrosti, ne donosi nikakvu vidnu razliku osim što je detaljnije opisan u ranijim negoli u kasnijim knjigama mudrosne literature. Na isti način svodi se i teologija saveza ili Zakona koja je puno dinamičnija u knjigama hebrejske korespondencije, osobito Knjige mudrih izreka – koja u sloganu “riječ Božja” promatra cjelokupnu stvarateljsku i otkupiteljsku sliku čovječanstva (usp. Izr 39,5). Međutim, s teologijom prakse grčke knjige Mudrosne biblijske literature puno su konzistentnije zaključnom porukom od knjiga koje su napisane i očuvane na hebrejskom jeziku. Teologija prakse u grčkim knjigama mudrosne literature nadilazi samu praksu i usmjeruje se prema duhovnome dobru koji je usmjeren prema vječnosti. Tu je iznimka samo Knjiga o Jobu koja svojim hjaističnim oblikom pridaje veliku pažnju teologiji prakse.

U zaključku su izložene konačne teze ovog istraživanja, to jest izrazi “riječ Božja” u cjelovitom pogledu na Mudrosnu biblijsku literaturu.

I. BOŽJA RIJEČ U BIBLIJI

1. Riječ općenito

Leksem “riječ” po sebi je pozitivna ljudska gesta i izričaj. Reći nekome riječ u prvom redu bi se odnosilo na izgovoreni sadržaj koji proistječe iz čovječjeg srca, koje se preko usta izlaže u eter pa tako postaje “povijesni događaj” što jednom izrečen zauvijek ostaje.¹ Riječ je po sebi pozitivna ljudska vlastitost koja spada i u ljudske kvalitete pa i napredak. Komunikacija je također bitna pozitivna ljudska karakteristika.² Na žalost, uz dobru riječ ide i ona loša koja budi tužne i zle osjećaje. Bitno je naglasiti to da se pozitivno stajalište riječi može prometnuti u negativno i da negativan stav riječi može prijeći u pozitivan. Ta interakcija negativizma i pozitivizma riječi ističe i svu njezinu dinamiku. Ipak, pozitivan status riječi dominantniji je nad onim negativnim pa ga kao takvog treba i naglašavati.³ Riječ se također istodobno gubi i ostaje. U svrhu njezina ostanka uvelike je uključena ljudska memorija koja ju pamti, prenosi i interpretira do onog časa kada se prenese u pisani oblik.⁴ Zapisana riječ ostaje i ne može se izbrisati ukoliko biva dostupna ljudskim očima. Zbog toga riječ i ima svoju posebnu ulogu u ljudskoj memoriji, ali i u pisanoj povijesti jer ne samo da se nalazi u usmenoj predaji i naraciji nego se također sliježe i u onaj pismeni oblik koji ostaje za generacije poslije njezina izgovora.⁵

2. Hebrejska riječ *dāḇar*

Osnovni hebrejski leksem za riječ je *dāḇar*. Imenica *dāḇar* u bitnome može značiti dvoje: riječ i govor.⁶ Riječ je izrečena pa sva njezina težina počiva na tome što je izgovorena.⁷ Prvo značenje imenice “riječ” usredotočeno je na pojedini glas, frazu ili

¹ Usp. Carmelo DOTOLO, "Riječ Božja", u: Aldo Starić (ur.), *Enciklopedijski teološki rječnik*, KS, Zg, 2009., 1001-1002.

² Usp. James BARR, "Hypostatization of Linguistic Phenomena in Modern Theological Interpretation," JSS, 7 (1962), 88.; Luis Alonso-SCHÖKEL, *The Inspired Word*, Herder, London, 1967., 78-79.

³ Luis Alonso-SCHÖKEL, *The Inspired Word*, 80.; James BARR, "Hypostatization of Linguistic Phenomena in Modern Theological Interpretation," 85-94.

⁴ Usp. James BARR, "Hypostatization of Linguistic Phenomena in Modern Theological Interpretation," 88.

⁵ Usp. Isto, 81.

⁶ Usp. Wilhelm H. SCHMIDT, "The Word of God", u: G. Johannes Boterweck - Helmer Ringgren (ur.), *Theological Dictionary of the Old Testament*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1974., 111-125., ovdje 103.

⁷ Usp. Carmelo DOTOLO, "Riječ Božja", 1001-1002.

izraz, dok se drugo značenje “govor” odnosi na izrečeni stav i duže izlaganje.⁸ Riječ i glas najosnovniji su izgovoreni izričaji koji svejedno imaju svoju poruku, dok je govor cjelovitija jezična osnova koja ima svoj sadržaj. Hebrejska riječ *dāḇar* općenito znači riječ-čin, odnosno događaj koji proistječe iz “govornog priopćavanja” jer upotrijebljen u apsolutnoj formi znači još i priopćavanje u sebi.⁹ I grčka riječ *logos*, znakovita je zbog svoga sadržaja, a ne zbog svoje sposobnosti da traži objašnjenje, usidrena u logici govora i slušanja.¹⁰

3. Riječ Božja *d^ebar-ʾădōnāi*

Božja riječ je činjenica.¹¹ Pred njom čovjek ne može ostati ravnodušan. Božja riječ redovito ima svoga glasnika koji obavlja službu vrlo ozbiljne odgovornosti.¹² Slušatelj riječi Božje prima u sebe božansku poruku koja mu mijenja život i nutrinu. Prihvaćanje riječi bitno je svojstvo čovjeka jer mu dolazi ravno u srce. Riječ Božja traži da ljudsko srce bude spremno na doček i prihvaćanje koje je popraćeno pouzdanjem i poučljivošću.¹³ Tako, riječ Božja ne biva samo objava nego i pravilo života, odnosno svjetlost koja sija čovjeku u tami (usp. Ps119,105). Božja riječ je i obećanje koje pruža sigurnost pred budućnošću.¹⁴ Riječ Božju dakle valja slušati (usp. Pnz 6,3; Iz 1,10; Jr 11,3.6) jer se usijeca čovjeku u srce.¹⁵ Riječ Božja postaje djelotvorna ne samo u svakidašnjici nego napose u potrebi (Pnz 6,3; Ps 119,9.17.101). Zato čovjek ni ne može bez riječi Božje. Ipak, “ljudski odgovor Božjoj riječi složen je nutarnji stav koji uključuje sve vidove teologalnog života: vjeru, jer je Riječ objava Boga živoga i njegovih nauma; nadu, jer je Riječ obećanje nekog početka; ljubav, jer je Riječ pravilo života (usp. Pnz 6,4)”.¹⁶

Zbog svoje pozitivne bitnosti riječ je usko vezana uz samoga Boga. Bog je taj koji sipa svoje riječi i predaje ih čovjeku. U komunikaciji Boga i čovjeka osjetilo sluha igra ključnu

⁸ Usp. Luis Alonso-SCHÖKEL, *The Inspired Word*, 80.

⁹ Usp. Carmelo DOTOLO, "Riječ Božja", 1001-1002.

¹⁰ Usp. *Isto*.

¹¹ Usp. André FEUILLET i Pierre GRELOT, “Riječ Božja”, u: Josip Turčinović (ur.), *Rječnik Biblijske Teologije*, KS, Zagreb, 1969., 1098-1099;1102-1103.

¹² Usp. *Isto*.

¹³ Usp. *Isto*, 1102-1103.

¹⁴ Usp. Luis Alonso-SCHÖKEL, *The Inspired Word*, 80.

¹⁵ Usp. Dubravko TURALIJA, *Između životinje i božanstva: Ljudsko tijelo i organi u Bibliji*, McVn, Sarajevo, 2025., 152.

¹⁶ Usp. *Isto*, 150-151.

ulogu pa Božja riječ koja proizilazi iz usta Jahvinih ulazi u čovječje uho kako bi se slegla u njegovu srcu.¹⁷ Iskustvo cijele povijesti Izraela sažeto se može izraziti kao riječ Božja.¹⁸ “Od riječi stvaranja do riječi oslobođenja i saveza; od proročke riječi do mudrosne riječi, uvijek se tu uprisutnjuje Bog koji djeluje i ulazi u dijaloški odnos s čovjekom.”¹⁹ Ako riječ Božju nije moguće objektivizirati jer prethodi ljudskom govoru koji je za razliku od Božjeg omeđen, riječ Božja ima objektivnu dimenziju koja pokazuje da se o Bogu može govoriti.²⁰ “Zato je objektivno počelo teološkoga promišljanja iskazano vezom između Riječi i Pisma.”²¹ Veza između riječi i pisma te kerigme i navještaja “hermeneutičko je kruženje” između Riječi i Pisma: Pismo svakako pretpostavlja riječ, a riječ prethodi Pismu koje čovjeku omogućuje da uvijek može susresti Riječ.²² “Bez Pisma, Riječ bi ostala *flatus vocis*. Obratno, bez Riječi Pismo ne bi bilo nadahnuto i normativno jer ne bi bilo odjek iskustva Crkve i njezina tumačenja ostvarena po Duhu Svetome.”²³

4. Riječ Božja u biblijskoj korespondenciji

Riječ Božja bitan je čimbenik Svetog pisma koji ne samo da sadrži nego i čuva pa i tumači objavljenu riječ. Služba riječi nije u Bibliji prikazana samo kao izvor mistične radosti već i kao egzistencijalna bremenitost. Svaki se stoga navjestitelj riječi Božje izlaže osporavanju pa i progonstvima.²⁴ Stavljajući navjestitelju u usta svoje vlastite riječi, Bog ne samo da daje snagu nego i milost da njegova riječ odzvoni u ušima slušatelja.²⁵ Riječ Božja u Bibliji prikazana je kao neustrašiv argument Božjega djelovanja u povijesti spasenja (usp. Jr 1,6-10). Zbog toga su pošiljatelj riječi i onaj koji ju širi u uskoj i nerazdvojivoj sprezi. Prenositelj riječi odgovoran je pred Bogom za poslanje o kome ovisi

¹⁷ Usp. *Isto*.

¹⁸ Usp. Carmelo DOTOLO, “Riječ Božja”, 1001-1002.

¹⁹ Usp. *Isto*.

²⁰ Usp. *Isto*.

²¹ Usp. *Isto*.

²² Usp. *Isto*.

²³ Carlo M. Martini ističe pet značenja riječi Božje: 1) riječ Božja izražava priopćivost Božju koja je Riječ Božja; 2) riječ Božja je nadasve Isus Krist u kojemu Božje priopćavanje ima svoj izričaj prema van i prema unutra; 3) ona je riječ u pluralu: proročka i apostolska riječ; 4) ona je pisana riječ, zbog čega je Biblija sinonim riječi Božje; 5) ona je riječ kršćanskoga propovjedanja. Za ovo vidi: Carmelo DOTOLO, *Nav. dj.*, 1002.

²⁴ Usp. Wilhelm H. SCHMIDT, “The Word of God”, u: G. Johannes Boterweck - Helmer Ringgren (ur.), *Theological Dictionary of the Old Testament*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1974., 111-125.

²⁵ *Isto*.

sudbina ljudi (usp. Ez 3,16-21; 33,1-9). Prenositelj riječi zapisuje sve ono što mu Bog svojim duhom progovara. Božji se pisci ne susprežu pred izazovima koje Pismo nudi pa se najčešće odužuju svom poslanju ne štedeći svoj mir, čak ni svoj život (usp. Jr 5,16). Sveto pismo počiva na dužnosti i ustrajnosti za koje se ne dobivaju ovovjeke nego nebeske i vječne plaće (usp. 1 Kr 19,14).²⁶

U Starom zavjetu Božja riječ je iskustvena.²⁷ Bog govori svojim izabranicima, a preko njih govori svemu narodu i svim ljudima.²⁸ Naravno, taj proces objave riječi Božje ima svoje periode. Bog se prvo objavio svojem sluzi Abrahamu (usp. Post 12). Njemu je osobno govorio kao i njegovu sinu Izaku (usp. Post 24) te Izakovu sinu Jakovu (usp. Post 28). Konačno, Bog se više ne obraća pojedincima nego preko pojedinca cijelome narodu (usp. Izl 1-3). u Profetizmu se Bog više ne objavljuje pojedincu nego se izravno obraća narodu.²⁹ Bog u svim stoljećima govori odabranim ljudima kojima je zadaća prenositi kerigmu. Ti su ljudi, u širokom smislu riječi, njegovi proroci.³⁰

Iskustvo izlaska iz Egipta početna je točka zapisivanja riječi Božje. Onako kako se Bog raznoliko obraća, tako je raznoliko raspoređena i svetopisamska poruka. Kada Bog vodi svoj narod, Biblija opisuje njegovo vodstvo (usp. Izl 3-4). Kada Bog govori u snovima Sveto pismo iznosi snoviđenje (usp. Br 12,6; usp. 1 Kr 22,13-17). Kada Bog govori o duhovnim nadahnućima, sveti pisac ih tako unosi i tako predstavlja (usp. 2 Kr 3,15; Jr 1,4). Bog najviše govori Mojsiju pa on tako postaje epitom zapisničara riječi Božje. Mojsiju Bog govori iz usta u usta (usp. Br 12,8). Međutim, ima načina na koji se božanska riječ izražava ne pobliže nego neodređeno (npr. Post 12,1). Ipak, svi su sveti pisci duboko svjesni činjenice “da im Bog govori, da ih njegova riječ u neku ruku grabi, dotle da nad njima vrši prisilu (usp. Am 7,15; Jr 20,7)”.³¹ Božja riječ je činjenica koja se objelodanjuje u Pismu i koja pretpostavlja smisao koji se tiče svakog života pod nebom. Duh je Božji taj koji probija iz Pisma i koji poučava. Riječ Božja nije zapisana povlaštenima. Prikladna je za sve i upućena je svima. “Biblija je poruka koju valja prenijeti ne nekom uskom krugu već svemu Božjem narodu što ga Bog hoće dosegnuti preko svojih glasnika. Stoga

²⁶ Usp. André FEUILLET i Pierre GRELOT, “Riječ Božja”, 1098-1099;1102-1103.

²⁷ Usp. *Isto*.

²⁸ Usp. *Isto*.

²⁹ Usp. *Isto*.

³⁰ Usp. Wilhelm H. SCHMIDT, “The Word of God”, 111-125.

³¹ Usp. Raymond. E. BROWN – John J. CASTELLOT – Joseph A. FITZMYER -John S. KSELMAN – John J. MCKENZIE – David M. STANLEY – Alexa SUELZER – Bruce VAWTER, *Biblijska Teologija Staroga i Novoga Zavjeta*, KS, Zagreb, 1980., 292.

iskustvo Božje riječi nije stvar malog broja mistika: sav je Izrael pozvan spoznati da mu Bog govori na usta svojih izaslanika. Ako u prvi mah biva da Božja riječ bude u Izraelu nepriznata i prezrena (npr. Jr 36), nadodu neosporni znakovi koji najzad uvijek nametnu njezinu očevidnost.”³² Kraljevsko vrijeme budi novi izazov u spisima svetih proroka koji izlažu i tumače Božju riječ. “Kad se taj samoizričaj Božji događa u ljudskoj riječi, onda je dano ono što jednostavno nazivamo riječ Božja: poruka proročka pa zbog svoje vlastitosti ima ta ljudska riječ *potentiam oboedientialem* da bude riječ Božja, a da ne depotencira riječ Božju.”³³ Riječ Božja, prema Rahneru poduprta je trostrukim činom:

- Bog čini proroka karizmatičkom osobom koja ga čini raspoloživim da riječ Božja izriče ono što Bog hoće reći čovjeku i što Bog s njegovom pomoću želi poručiti svijetu. Ljudska riječ, analogijom bića, “načelno nema nikakve nutarnje granice koju bi neke stvarnosti postavile načelno i za svagda izvan njena horizonta”.³⁴
- Božju riječ prati milost. Ispunjenje njenog slušanja u vjeri potkrijepljeno je vjerom. “Bog, konačno, sam nosi riječ, ne ograničava je u čisto ljudsku apriornost spoznaje i ne čini je tako samo riječju koja se čula na ljudski način”.³⁵
- Riječ Božja je time načelno “egzibitivna, djelotvorna riječ, jer u milosti koja je s njom povezana, posadašnjuje se sama stvar o kojoj se govori i predaje”.³⁶

U vrijeme Novog zavjeta stanje se s objavljenom riječi mijenja. Bog je u više navrata i na mnogo načina govorio ocima po prorocima (usp. Heb 1,1). U Novom zavjetu dolazi do kvalitativnog skoka u razumijevanju riječi Božje.³⁷ Isus iz Nazareta je “*hic et nunc* (usp. Iv 1, 1-14; Heb 1,1) riječi Božje koja u svome događanju pokreće ljubav Božju za čovjeka”.³⁸ Izvan riječi Božje, u kojoj se Bog samopriopćuje, nemoguće je vidjeti Boga.³⁹ Riječ Božja naziva se Logos. “Sa strane riječi Božje utemeljena je sva rječitost za sebe i

³² Usp. Karl RAHNER – Herbert VORGRIMLER, “Riječ Božja” u: Ivan Zirdum (ur.), *Teološki Rječnik*, Forum Bogoslova, Đakovo, 1992., 492-493.

³³ Usp. Isto

³⁴ Usp. Isto, 493.

³⁵ Usp. Isto.

³⁶ Usp. Isto.

³⁷ Usp. Raymond. E. BROWN – John J. CASTELLOT – Joseph A. FITZMYER – John S. KSELMAN – John J. MCKENZIE – David M. STANLEY – Alexa SUELZER – Bruce VAWTER, *Biblijska Teologija Staroga i Novoga Zavjeta*, 292.

³⁸ Usp. Isto.

³⁹ Usp. Carmelo DOTOLO, “Riječ Božja”, 1001-1002.

za druge (izrecivost, osvijetljenost, biće kod sebe) svakoga bivovanja u bitno različitom (analognom) stupnju koji odgovara biću toga bivovanja. U njemu je i posljednji temelj mogućnosti da Bog može izreći sam sebe.”⁴⁰

Ivanovski spisi potiču na Isusov naziv Logos. “To je Ivanovo najosobnije shvaćanje Isusa i njegova djela kao objavitelja Boga kojega nikad nitko ne vidje (Iv 1,18).”⁴¹ Logos je temelj Ivanova prologa (usp. 1,1—18), ali se nalazi i u 1 Iv 1,1 te u Otk 19,13. Krist kao Logos je s Bogom. U tom vidu nije samo Riječ nego i Stvaratelj svemira (usp. Iv 1,3). U Otkrivenju Logos je istovjetan Jaganjcu (usp. 19,11—16) te je prikazan kao sveopći sudac i kralj.⁴² “Teško je sa sigurnošću ustanoviti, čime se Ivan nadahnuo pri upotrebi naziva i pojma logos. Moguće je da je Pavlova kerigma na neki način utjecala na Ivana, jer u toj kerigmi logos označuje čin i sadržaj kršćanskog propovijedanja. Postojalo je također palestinsko sinkretističko židovstvo koje je personificiralo riječ Božju, objavljenu u SZ. Izdaleka i neizravno na upotrebu ovog naziva utjecala je i orijentalno-helenistička nauka o logosu.”⁴³ Dok je poganska grčka tradicijska filozofija u *logosu* gledala i tražila zakon svijeta, gnostička su uvjerenja promatrala *logos* kao posrednika.⁴⁴ “U ivanovskoj tradiciji Isus je, međutim, logos jer s jedne strane u svom učenju donosi objavu a s druge strane on sam je objava Očeva.”⁴⁵

⁴⁰ Usp. Raymond. E. BROWN – John J. CASTELLOT – Joseph A. FITZMYER – John S. KSELMAN – John J. MCKENZIE – David M. STANLEY – Alexa SUELZER – Bruce VAWTER, *Biblijska Teologija Staroga i Novoga Zavjeta*, 292.

⁴¹ Usp. *Isto*, 520

⁴² Usp. *Isto*, 524.

⁴³ Usp. *Isto*, 519-520.

⁴⁴ Usp. *Isto*, 524.

⁴⁵ Usp. *Isto*.

II. RIJEČ BOŽJA U BIBLIJSKOJ MUDROSNOJ LITERaturi

Osim toga što riječ Božja dolazi objavom, ona se manifestira i na druge načine. Božja riječ može doći i skrovitim putem do čovjeka. Riječ Božja je i božanska Mudrost koja se objavljuje ljudskome srcu (usp. Izr 8,1-21.32-36; Mudr 7–8) kojeg poučava kako se vladati u životu. Riječ Božja u ljudskoj mudrosti otkriva svoje prave tajne (usp. Dn 5,11; vidi Post 41,39). Mudrost od Boga može biti slobodna, ali i restriktivna. Usmena mudrost je slobodna, dok je zapisana mudrost restriktivna jer se treba čitati i razumjeti. Pisana mudrost je odabrana, selektirana i obrađena mudrost. Ukoliko se uz nju još nadoda srce kao bliskoistočno sjedište ljudskih sudova, onda se govori o srcu kao primatelju pisane mudrosti.⁴⁶

Zimmerlijeva teza da je biblijska mudrost usredotočena na teologiju stvaranja, a ne na teologiju saveza⁴⁷, mogla bi se tumačiti samo u širem kontekstu.⁴⁸ Biblijski mudraci ne prepričavaju povijest spasenja i ne prorokuju no, usklađujući svoj životni smisao s postojećim dobrima, radom i inteligencijom, u svemu sinhroniziraju riječi i djela s vjerom u Zakon kako bi se izbjegla svaka površnost koje staju između njih i Boga (usp. Izr 30,5; Iz 11,2; Koh 9,18; Dn 1).⁴⁹ Nasuprot tome, svaka mudrost koja nije teološka postaje beskorisna (usp. Jr 49,7; Ez 28,12; Zah 9,2).⁵⁰ “Biblijska mudrost je teološka i zakonska mudrost jer je prije svega izvorno božanska, a onda i zapisana pa samim time i restriktivna. Zbog svoje biblijske dedukcije ne tiče se svih nego onih koji čitaju i studiraju Zakon, a to opet znači odabranih (usp. Izl 28,3) pa se ne odnosi na sve nego samo na najbolje (usp. Pnz 4,6).”⁵¹

Božanska mudrost pripada svima i tiče se čovječanstva, a ne pojedinaca. “Kako bi se stalo u kraj ekskluzivističkoj eliti koja je hinila da posjeduje Bogom danu mudrost, sveti pisci su u Bibliju unijeli novi termin koji je poput prekidača regulirao odnos božanske

⁴⁶ Usp. Dubravko TURALIJA, “Pokušaj novoga pristupa biblijskome srcu kao jedinoj ljudskoj bateriji”, *Vrhbosnensia XXII*, 2(2018), 281-303.

⁴⁷ Usp. Walther ZIMMERLI, “The Place and Limit of the Wisdom in the Framework of the Old Testament Theology,” *Scottish Journal of Theology* 17 (1964.), 148.

⁴⁸ Na tragu Zimmerlija vidi: Marinko VIDOVIĆ, Biblijska i izvanbiblijska mudrost, u: Nedjeljko A. ANČIĆ – Nikola BIŽACA (ur.), *Objava, objave i ukazanja. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa*, Split, 2007., 143-177.

⁴⁹ Usp. Maurice GILBERT, *Učitelji mudrosti govore*, 227.

⁵⁰ usp. Robert CARROLL, *Jeremiah: A Commentary*, Philadelphia, 1986., 163.; William L. J. Bracke, *Jeremiah 1-29*, Louisville, 2000., 47.

⁵¹ Dubravko TURALIJA, “Od perja na vjetru do perja u jastuku i nazad: Povratak Mudrosti od društvene elite k narodu”, *Bogoslovska smotra* 91(2021.)2, 241-242.

mudrosti s čovjekom. Ljudsko biće, bez obzira na stalež i službu, može se nazvati mudracem ukoliko posjeduje strah Gospodnji jer mudrost Božja i strah Gospodnji idu zajedno (usp. Job 28,30; Izr 1,7; 2,5; 15,33; 31,30; Ps 19,10; 111,10; Iz 33,6).⁵² Prvi korak u stjecanju božanske mudrosti jest strah Gospodnji (usp. Izr 9,10).⁵³ Da bi se stekla mudrost treba prvo steći strah Gospodnji (usp. Ps 34,12).⁵⁴ Kralj David, među posljednjim svojim govorima ističe *jirʿat ʾāḏōnāy* ili strah Gospodnji (usp. 2 Sam 23,3; vidi: Neh 5,15).⁵⁵ Dokaz da je čovjek stekao mudro srce jest da njeguje i hrani u sebi strah Gospodnji.⁵⁶

Zbog toga je hebrejska sintagma *jirʿat ʾāḏōnāy* ili strah Gospodnji bitno mudroslovna, kojoj je definiciju dao sveti pisac Knjige mudrih izreka, navodeći da je strah Gospodnji mržnja na svako zlo i zatiranje umišljenosti i oholosti koje prije svega dodjeljuju lažne kvalifikacije kako bi po tim istim falsifikatima djelovale (usp. Izr 8,13).⁵⁷ “Mudrost ukoliko, s jedne strane, nije kvalificirana strahom Božjim lažna je, prijevarena i zavodljiva ljudska vlastitost (usp. Izr 1,7.29.31; 2,5; 3,7; 8,13). Ukoliko je, s druge strane, prožeta strahom Gospodnjim najveća je vrijednost u životu (usp. Izr 10,27; 14,26-27; 19,23; 22,4).”⁵⁸

Prema Turaliji strah Gospodnji je regulator prave mudrosti kao dara Božjega čovjeku. To potkrjepljuje sljedećim tezama:⁵⁹

- U Joba pisac naglašava protagonistovu pravednost i strah Gospodnji: «Bio je to čovjek neporočan i pravedan: bojao se Boga i klonio zla» (Job 1,1). Pa i sam Bog, u knjizi, svjedoči za Joba kako posjeduje strah Božji: «Nisi li zapazio slugu moga Joba? Njemu na zemlji nema ravna. Čovjek je to neporočan i pravedan: boji se Boga i kloni zla» (Job 1,8). Za razliku od Jobovih sugovornika koji su okarakterizirani institucionaliziranom mudrošću, strah Gospodnji vodi Jobovu ispravnu misao duž cijeloga djela i tako ga čini pravim, javnim i vjerodostojnim mudracom. Institucionalizirana mudrost bez straha Gospodnjega

⁵² Usp. Isto.

⁵³ Usp. Goran KÜHNER, Ben Sirah i moral, *Bogoslovska smotra* 82 (2012.) 3, 650., bilj. 38.

⁵⁴ Usp. Luciano ZANOVELLO, *Poveri di spirito, Bibbia e Oriente* 234 (2007.) 4, 193-215.

⁵⁵ Dubravko TURALIJA, “Od perja na vjetru do perja u jastuku: Povratak mudrosti od društvene elite k narodu”, 241-242.

⁵⁶ Usp. Luciano ZANOVELLO, *Poveri di spirito*, 212.

⁵⁷ Usp. Dubravko TURALIJA, “Od perja na vjetru do perja u jastuku: Povratak mudrosti od društvene elite k narodu”, 241-242.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Isto.

i osobna mudrost u liku Joba sa strahom Gospodnjim platforma su ispravnome ne samo stavovu nego i nauci da mudrost Gospodnju nužno prati strah gospodnji koji ni jedna institucija ne može nadomjestiti.

- Za razliku od Knjige o Jobu, gdje je strah Gospodnji uvijet za dar božanske mudrosti, Knjiga Ben Siraha tretira strah gospodnji kao puninu mudrosti (usp. Sir 1,16-18) i tako vraća mudrost ponovno kolektivu, to jest zajednici. Strah Gospodnji nije samo punina mudrosti nego i Gospodnje slave i hvale te ljudskoga veselje, radosti i dugovječnosti. Doista, Knjiga Ben Siraha, naspram ostalih mudrosnih knjiga, najviše spominje i naglašava strah Gospodnji. Već u prvoj i drugoj glavi svojega djela sedamnaest puta ističe sintagmu «strah Gospodnji».⁶⁰ Ben Sirah govori o strahu Božjem kao o prijateljstvu. Prijateljstvo je trajno bogatstvo i biti mudar, imati dobrog prijatelja, izvrsnu ženu, doživjeti mudrost u starosti itd., djelo je straha Gospodnjega jer se Bog brine za onoga koji ga traži i tome provida najbolje.⁶¹

Riječ Božja i božanska mudrost idu dakle zajedno. Kao što riječ Božja ne može bez Božjih proroka, tako ni mudrost Božja ne može bez straha Gospodnjega. Božja riječ je izgovorena u riječi svetih mudraca koji su opečaćeni strahom Gospodnjim. Stoga je mudrost u biblijskoj literaturi strogo vezana uz strah Gospodnji koji “vezuje mudračevu uvaženost i poniznost, svestranost i jednostavnost, korisnost i skrušenost, odgovornost i krotkost.”⁶² Riječ Božja i Božja mudrost koja je vezana strahom Gospodnjim, matrica je po kojoj hodi i funkcionira biblijski tekst. Riječ Božja je zato u Mudrosnoj biblijskoj literaturi prije svega mudra riječ ali ne mudra i isprazna, to jest diskvalificirana riječ, nego mudra, božanska riječ koja čovjeka čini uzvišenim bićem, a tu uzvišenost opet ima zahvaljujući Božjoj riječi koja teče i kola žilama Svetog pisma.

1. Riječ Božja u Knjizi o Jobu

U proučavanju riječi Božje u Knjizi o Jobu uočava se trostruki način izričaja. Prvi i snovni je *d^ebar-ʾāḏōnāj* i tiče se elementarnog ljudskog nagnuća da sluša. Bog je i stvorio

⁶⁰ Usp. Goran KÜHNER, “Ben Sira i Moral” 651.

⁶¹ Usp. Patrick W. SKEHAN – Alexander A. Di LELLA, *The Wisdom of Ben Sira*, New York: Doubleday, 1987. 74-76.

⁶² Dubravko TURALIJA, “Od perja na vjetru do perja u jastuku: Povratak mudrosti od društvene elite k narodu”, 241-242.

ljudsko uho da ga čuje i da ga sluša. S tog osnovnog ili elementarnog vida Knjiga o Jobu donosi razrađeniji izričaj *ʿimraṭ ʿēlōha*. Radi se o konstrukciji koja se tiče službene starohebrejske teološke nauke o odnosu Boga i čovjeka u vezi saveza i Zakona. Ovdje praksa ne dolazi do izražaja kako će to biti očito u trećem izričaju *milāj ʾāḏōnāj*, koji ponajviše radi na praksi i učincima riječi Božje na čovjeka. To čini hjastičnom strukturom po kojoj naizmjenično duž cijele knjige riječ Božja dolazi čas u pozitivnom, čas u negativnom kontekstu.

a) Izričaj *d̥ḥar-ʾāḏōnāj* u Knjizi o Jobu

Knjiga o Jobu u sebi ne sadrži niti jedne konstrukcije *d̥ḥar-ʾāḏōnāj*, ali zato posjeduje srodne izraze s riječju *dāḥar*. Kontekst riječi *dāḥar* jednom se navodi u odnosu na Boga u Job 26,14, u Himnu Božje svemoći koju je izgovorio Jobov prijatelj Bildad. Inače, kontekst riječi *dāḥar* u Knjizi o Jobu usko je vezan za osnovnu poruku knjige. Job postavlja ključno pitanje koje se posvema opire dotadašnjoj teologiji retribucije, a to je: je li istina da pravednika Jahve nagrađuje, a krivca kažnjava. Jobovo iskustvo govori drugačije. On je pravednik, i to uzoran, ali svejedno trpi. Zbog toga se i javlja Jobov upit: Gdje je Bog? Je li Jahve uz one koji trpe ili je uz one koji su spokojni? Drugim riječima, Job oponira svojim prijateljima Elifazu, Bildadu i Zofaru koji tvrde da Bog ne može biti uz patnika jer se radi o grješniku koji ispašta svoju krivicu. Na isti način pravednik ne može trpjeti jer je u trajnoj milosti Božjoj. Job se naravno opire i prvoj i drugoj tezi jer je iskusio na vlastitoj koži da mu je Bog trajno bio bliz u njegovoj patnji (usp. Job 42). Stoga je teologija Knjige o Jobu obrnuto proporcionalna dotadašnjoj teologiji retribucije želeći naglasiti da je Bog više uz patnike negoli uz spokojnike. Tamo gdje čovjek proživljava patnju, tamo se očituje Bog na pravi način i patnik ga spoznaje ispravno. Tamo gdje je blagostanje i spokoj, Boga se ne doživljava na potpun način i pravo iskustvo Svesilnoga spokojnima nije dostupno.

U Job 26,14 riječ je o Božjem šapatu koji je upućen ljudima. Međutim, kako gluh čovjek može čuti Božji šapat i slijep čovjek vidjeti Božja djela? Diskrepancija između Jahvine riječi u šaptu i ljudske tvrdoće uha dovoljno naglašava odnos koji se tiče čovjeka s Bogom. Bog šapće, ali čovjek ne čuje. U kome je dakle problem? Je li čovjek doista gluh ili se pravi gluhim? Bog je i stvorio uho za slušanje riječi Božje pa stoga bez obzira kako govorio glasno ili tiho, uho je pripravno upiti njegovu riječ. Bog govori i glasno i tiho i

sve je to uho kadro primiti. Zato nije problem u Bogu koji šapće nego u čovjeku koji se pretvara da ne čuje. Tu i je osnovni problem Job 26,14 jer onoga časa kada se čovjek ne obazire na Božji šapat čuje njegovu grmljavinu i tutanj. Gospodstvo i strah je stoga u njegovoj ruci (usp. Job 26,2) jer je neizmjereno uzvišeniji i od svake ljudske pomisli, a kamoli stvarnosti (usp. Job 26,3-4). Božja neizmjernost istodobno uzdiže ali i umanjuje pravednika. Tako, pravednik bez obzira na svoja dobra djela ne može spoznati Božji naum i njegovu konačnu nakanu (usp. Job 26,4) jer i mjesec pred njim sjaj svoj gubi i zvjezdani svod se pred njim gasi a vode dršću (usp. Job 26,5). U usporedbi s Bogom, čovjek je doista crv koji ne razumije niti do kraja spoznaje (usp. Job 26,6) jer nije samo zemlja ta koja ga drži nego i šeol i nebesa, a o svima njima brine jedino stvoritelj Jahve (usp. Job 26,7-8).

Riječ *dāḥar* u Knjizi o Jobu dakle podcrtava izvorni teološki odnos Boga i čovjeka što odgovara teologiji stvaranja. Po stvaranju čovjek je vezan uz Boga riječju jer je i stvoren da bi svojim ušima osluškivao božanske poticaje.

b) Izričaj *ʿimraṭ ʾēlôha* u Knjizi o Jobu

Izraz *ʿimraṭ ʾēlôha* također znači riječ Božja i kao u prethodnom slučaju ne nalazi se izravno kao fraza u Knjizi u Jobu, ali je zato dva puta prisutna u glagolskom obliku riječi “reći” u Job 33,8 i 35,2.

U Job 33,8 “riječ” i “reći” spadaju u Elihuove besjede. Radi se o pobožnu Hebreju koji pokušava objektivno prosuditi ne samo Joba nego i njegove prijatelje koji ga optužuju za grijeh. Ipak, ni Elihu ne uspijeva doći do posvemašnjeg odgovora je li Job udaren kaznom kao pravednik ili kao grješnik. Na kraju ipak misli da je po srijedi Jobava uobraženost. I Elihu se, kao i Job, smatra čistim i pravednim pred Bogom (usp. Job 33,6) stoga i započinje svoj argument optužbom da je Job u krivu kada se drži pravednikom kao i Elihu jer stanja jednog i drugog uvelike se razlikuju. Elihu citira Jobove riječi koje postaju ključne za njegovu optužbu (usp. Job 23,8). Jobova nedužnost koja je iz njegovih usta izjavljena izazvala je zgražanje pravednika Elihua (usp. Job 33,1). Job svoju riječ upućuje Elihu ali i Jahvi, držeći da se Bog prema njemu ophodi nedostojno (usp. Job 33,10). Problem koji se ovdje istražuje je i prepirka koju čovjek započinje s Bogom tražeći se opravdati od svoje krivice i udesa (usp. Job 33,11). Ponovno kao i u prethodnom dijelu, glavni argument koji priječi odnosu Boga i čovjeka je komunikacija. Bog govori, ali

čovjek kao da ne čuje (usp. Job 33,14). Bog govori ne samo u javi nego i u snu pa i u tišini (usp. Job 33,15-16). Božje obraćanje čovjeku prije svega je prekoravajuće: Bog upozorava čovjeka da se vrati od svoga zlog puta i da spusti svoju oholost (usp. Job 33,17). Jahvina želja je da čovjek ne posrće i da ne doživljava dubine podzemlja (usp. Job 33,18). Onaj koji čuje i obazre se taj se i udaljuje od propasti i Jahve ga izbavlja od potonuća. Međutim, onaj koji otvrdne svoje uho na Jahvin govor završava tragično poput Joba (usp. Job 33,19).

Na sličan način prikazan je govor i u Job 35,2 koji također pripada Elihuovu govoru. Ovaj put Elihu je puno tvrdi i izravno proziva Joba zbog njegovih grijeha i krivica (usp. Job 35,2). Job se izgleda obratio Bogu riječima: "Što ti je važno?" To pitanje Elihu pokušava prosudbom pojasniti kao svojevrsnu provokaciju koju Job upućuje Bogu. Elihu je sada uvjeren da je Job zgriješio pred Jahvom i da se javno ima pokajati za svoje prijestupe (usp. Job 35,6). Opakost Joba slična je kazni svih onih koji se Jahvi protive (usp. Job 33,9). Ali Bog ne odgovara na molbe bezbožnika niti se obazire na njegove patnje (usp. Job 36,12).

Glavni problem imenice *ʿimrat* jesu dakle zapovijedi i propisi. Job se ne drži Božjih zapovijedi i propisa pa je udaren kaznom. Za razliku od njega Elihu je pravednik koji ortodoksno opservira Zakon koji ga čini blagoslovljenim u svijetu. Imenica *ʿimrat* u konstrukciji kod Joba vezana je uz Zakon.

c) Izričaj *milāj ʿāḏōnāj* u Knjizi o Jobu

Izričaj *milāj ʿāḏōnāj* ne nalazi se u konkretnom obliku u Knjizi o Jobu, ali se na neposredan način proteže duž cijele knjige osobito u Job 4,4; 6,26; 13,17; 19,2; 32,11; 34,2.16; 36,4; 38,2.

U Job 4,4 izričaj *milā* ili riječ koja se odnosi na Božju riječ opisana je u pozitivnom odnosu Boga i čovjeka. Božja riječ je ta koja bodri pravednika, opominje prestupnika i prekorava grješnika. Riječ Božja ili *milā* uspravlja onoga koji se oslanja na riječ koju Bog progovara i kojom poučava čovjeka. Osim toga, Božja riječ jača onoga koji je već u milosti Božjoj. Knjiga o Jobu u 4,4 želi istaknuti Božju prisutnost ne samo u onih koji čvrsto stoje na zemlji i koji vjeruju u Boga nego i za one koju su pali, koji griješe te koji

su se odmetnuli od njega. Jahve je Bog svih i dobrih i zlih pa prema tome njegova zauzetost preko svoje riječi tiče se općenito ljudstva a ne samo pojedinaca.⁶³

U Job 6,26 hebrejska riječ *milâ* u odnosu na Boga ima značenje i upozorenja. Božja riječ se ne smije dovoditi u pitanje, a pogotovo se ne smije ispravljati ljudskim zaključcima i nakanama. Božja riječ koja je upravljena ljudima čvrsta je i postojana. Ona je nepromjenjiva i kao takva ostaje trajna zapovijed čovjeku koji ju prima. Ispravljati Božju riječ znači raditi na njoj na svoj način, ne na Božji. Zbog toga i odnos prema Božjoj riječi mora biti više nego jasan, a to je da se riječ Božja mora usaditi u čovjeka onakva kako je proizišla iz Božjih usta. Svaki drugi način iznošenja i tumačenja Božje riječi distorzija je svetog teksta i narušavanje odnosa Boga i čovjeka.⁶⁴

U Job 13,17 riječ *milâ* ponovno je prikazana pozitivno u kontekstu slušanja riječi Božje. Bog redovito govori, ali najviše i najčešće kroz šapat. Kada Bog šapće tada i teпа čovjeku. Zbog toga je riječ Božja usmjerena na pažljivo slušanje i osluškivanje. Bog govori tiho kada poučava i kada ljubi. Bog ne grmi na svoje pravednike pa onda i kada šuti zapravo šapće onima koje ljubi. To se posebno očituje prema Jobu. Bog Jobu šapće i premda Job to tako ne doživljava, Bog kroz tišinu progovara Jobu o svojoj ljubavi koja se posebno očituje u njegovim konačnim djelima.⁶⁵

U Job 19,2 riječ *milâ* opisana je u negativnom kontekstu jer se odnosi na Božju riječ koja pritišće. Riječ Božja nije laka. Riječ Božja pritišće jer poziva ne samo na obraćenje nego i na djelovanje, na akciju. Akcija redovito izaziva reakciju pa je vjernik koji je pod teretom riječi Božje redovito i pritješnjen njezinom obvezom i odgovornosti. U tom i leži veličina Božje riječi jer se spušta na ograničenu ljudsku snagu koja nije u stanju podnijeti sav teret božanske riječi.⁶⁶

U Job 32,11 riječ *milâ* pozitivno je prikazana u odnosu čekanja na riječ Božju. Riječ Božja ne dolazi uvijek i ne pojavljuje se svugdje. Na Božju riječ se čeka. Taj *kairos* predstavlja ključ u razumijevanju riječi Božje jer onog časa kada Bog progovori i

⁶³ Usp. David J.A. CLINES, *Word Biblical comentary volume 17(Job 1-20)*, Thomas Nelson, Nashville, 1989., 122.

⁶⁴ Usp. *Isto*, 181.

⁶⁵ Usp. *Isto*, 314.

⁶⁶ Usp. *Isto*, 438.

prošapće u čovjeku se trebaju otvoriti uši duše kako bi riječ prikladno sišla do srca i ostala u njemu.⁶⁷

U Job 34,2.16 riječ *milâ* negativno je opisana u odnosu prema Božjoj riječi. Božja riječ se može slušati, ali i ne mora. Zato je odnos primatelja ključan u uspostavi komunikacije između Boga i čovjeka. Ako čovjek zatisne uši na riječ Božju, ona ne prolazi niti silazi u dubinu duše pa prema tome ostaje jalova i nedjelotvorna. Ukoliko pak riječ Božja nađe pogodno tlo u slušatelja postaje plodna brojnim ishodima koji čovjeka čine blagoslovljenim. Stoga, slušati riječ Božju uvjet je za odnos Boga i čovjeka. Ne slušati riječ znači ne poslušati Boga koji se kroz nju obraća čovjeku.⁶⁸

U Job 36,4 riječ *milâ* pozitivno je okarakterizirana u svojevrsnoj apologetici svoje osobnosti. Riječ Božja nije niti može biti pogrešna. Ona može biti krivo predstavljena i interpretirana i u tom kontekstu distorzija svete riječi može biti pogubna za čovjeka. Ukoliko se riječ uzme u svojoj izvornosti ona mu otvara pravi put ne samo blagoslova nego i spasenja.⁶⁹

U Job 38,2 riječ *milâ* opisana je negativno u kontekstu riječi Božje. Zamračivati riječ Božju ne znači samo prešućivati je ili zanemarivati je, nego namjerno je skrivati. Skrivanje riječi Božje jednako je opako kao i njezino pogrešno tumačenje. U tom vidu zamračiti riječ Božju znači zatvoriti je u strogo ljudske okvire ili je posve zatočiti u tajne. Zamračivanje riječi Božje je isto tako zatvaranje ušiju pred milosti i očiju pred vidljivim svjetlom koje se pokazuje ljudskoj duši.⁷⁰

Teologija hebrejske riječi *milâ* posvema je usredotočena na praksu življenja. Taj odnos u ključnim elementima usko je vezan uz strah Gospodnji jer disciplina i ovisi o stavu koji čovjek izgradi prema Bogu. Zato bi se i praktična teologija mogla nazvati teologijom Gospodnjeg straha jer činiti nešto ili ne činiti ne proistječe iz čiste ljudske logike nego iz Božjeg plana koji ne samo da je usječen u Zakon nego i u čovječju savjest uopće.

⁶⁷ Usp. David J.A. Clines, *Word Biblical comentary volume 18a (Job 21-37)*, Thomas Nelson, Nashville, 2006., 719.

⁶⁸ Usp. *Isto*, 728-729.

⁶⁹ Usp. *Isto*, 854-855.

⁷⁰ David J. A. CLINES, *Word Biblical comentary volume 18b(Job 38-42)*, Nashville: Thomas Nelson, 2011., 1095-1096.

2. Riječ Božja u Knjizi mudrih izreka

Kao i u Knjizi o Jobu i Knjiga mudrih izreka posjeduje trostruku matricu kroz koju promatra riječ Božju. Prva je ona ponovno snovna *d̥ḥar-ʾāḏōnāj* koja se tiče elementarnog ljudskog nagnuća da sluša. Pokraj tog osnovnog vida opet se razrađuje onaj drugi izričaj *ʾimraṭ ʾēlōha*, u kontekstu božanskih pravila i zakonskih odredaba. Ovaj drugi izričaj ujedno je i ključan u Knjizi mudrih izreka jer se kao konstrukcija jedino i pojavljuje u Izr 30,5. Poslije ključnog izričaja *ʾimraṭ ʾēlōha* slijedi onaj praktični *milāj ʾāḏōnāj*, koji nije obilat u Knjizi mudrih izreka kao što je to bio slučaj u Knjizi o Jobu ali je kao i u Knjizi o Jobu duboko značajan.

a) Izričaj *d̥ḥar-ʾāḏōnāj* u Knjizi Mudrih izreka

Izričaj *d̥ḥar-ʾāḏōnāj* ne nalazi se izravno u Knjizi Mudrih izreka, ali se neizravno spominje u Izr 16,20. Riječ Božja je samo dobro (usp. Izr 16,20) i onaj koji sluša riječ Božju čini dobro. Osim toga, riječ Božja blagoslivlje čovjeka. Blagoslovljen je onaj koji povjeruje i tko se uzda u riječ Božju.⁷¹ Tako, riječ Božja zadobija dvostruku ulogu. Prva je slušalačka jer ukoliko se ne sluša riječ Božja ne može se ni čuti. Druga uloga riječi Božje je ona blagoslivljačka kojom se slušatelj prije svega preobražava i suobličuje riječi Božjoj koja ga čini blagoslovljenim i aktivnim u mudrosnoj životnoj zadaći.⁷²

Ponovno, kao i u Knjizi o Jobu, i u Izrekama riječ *dāḥar* vezana je uz dobro (usp. Izr 16,20) koje se izravno tiče stvarateljskog dobra jer sve što je Bog stvorio zapravo je veoma dobro (usp. Post 1,1-15).

b) Izričaj *ʾimraṭ ʾēlōha* u Knjizi mudrih izreka

Knjiga mudrih izreka jedina sadrži izravnu jezičnu konstrukciju *ʾimraṭ ʾēlōha* ili riječ Božja (usp. Izr 30,5). Izričaj *ʾimraṭ ʾēlōha* usredotočen je na svaki božanski govor koji je upućen čovjeku (usp. Pnz 4,35; 2 Sam 7,28). Konstrukcija *ʾimraṭ ʾēlōha* podržava i naglašava odnos između Božje riječi i naroda kojemu je upućena. Svaka riječ Jahvina je odgovarajuća i na čovjeka djeluje kao štit ili oklop koji čuva od prodora beznađa, očaja i

⁷¹ Bruce K. WALTKE, *The Book of Proverbs: Chapter 1-15*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 2004., 105.

⁷² Isto, 89.

nevjere.⁷³ Teologija izraelskog Boga očituje se u ortodoksiji i ortopraksiji. Tako, naslanjajući se na biblijsku zapisanu riječ, tradiciju i mudrost riječ Božja može biti prihvaćena, štovana i življena. Zato, pravednik ili vjernik, na temelju riječi Božje, i dolazi do spoznaje da se riječ Božja ne prima u čovjeku ako nije opsluživana. Opsluživanje riječi Božje izravno je vezano uz Zakon i propise.⁷⁴

c) Izričaj *milāj ʿāḏōnāj* u Knjizi Mudrih izreka

Izričaj *milāj ʿāḏōnāj* ne nalazi se u Knjizi Mudrih izreka u izravnoj formi, ali se u kontekstu Božjeg straha u Izr 23,9 pojavljuje kao izraz koji se stavlja pred lice bezumnika. Ponovno je istaknut strah Božji kao počelo mudrosti koji se razlijeva u Pismo i tako ga oživljava kako bi čitač bio ne samo upućen u Božju riječ, nego kako bi njome bio i blagoslovljen. Držati se riječi Božje mudrost je za čovjeka i najispravniji put. Bezumnik koji ne spoznaje Božji put ne uživa u djelima Božjim pa je posljedično usredotočen isključivo na brigu za ovozemaljske i propadljive stvari.⁷⁵ Tu ortopraksija i dolazi do punog smisla, kada riječ Božja ne biva samo izrečena i formalno opsluživana nego i neformalno življena.

3. Riječ Božja u Knjizi Koheleta

Postulat izričaja riječi Božje vidno je oslabljen u najmlađoj knjizi mudrosne literature očuvane na hebrejskom jeziku. I dalje prevladava ključni pojam *dāḇar*, dok se izričaji *ʿimraṭ ʿēlōha*, u kontekstu božanskih pravila i zakonskih odredaba te *milāj ʿāḏōnāj*, u kontekstu prakse riječi Božje inkluzivno podrazumijevaju, uspostavljajući svoj međuodnos na nešto drugačiji način.

a) Izričaj *dēḇar-ʿāḏōnāj* u Knjizi Koheleta

U Koh 8,4 ističe se snaga riječi koju izgovori kralj i aluzija je na riječ Božju kojoj se ne smije usprotiviti kao ni kraljevoj riječi. Autoritet koji posjeduje Bog neusporediv je s

⁷³ Dubravko TURALIJA, *This Is Not How To Do It: Proverbs 30*, Katolički Bogoslovni Fakultet, Sarajevo, 2019., 148-149.

⁷⁴ Usp. *Isto*.

⁷⁵ Usp. Bruce K. WALTKE, *The Book of Proverbs: Chapter 1-15*, 109.

ljudskim autoritetom jer Bog je na nebu, a čovjek na zemlji (usp. Koh 5,2; 8,17; 11,5). Ta nebeska trajnost očituje i njegov autoritet, dok ljudska kontingentnost iziskuje podložnost božanskoj sili koja upravlja ne samo ljudskim danima života nego i vjekovima vječnosti (usp. Koh 12,7). Riječ Božja vezana je dakle i uz božansku stvoriteljsku trajnost i autoritet (usp. Koh 5,4) koji čovjek pokazuje pred Bogom. Ta dva postulata čine čovjekovu odluku svrsishodnom jer Bog kao stvoritelj svega istodobno je i Sudac svemu onomu što je stvorio (usp. Koh 11,9).⁷⁶

b) Izričaj *ʿimraṭ ʿēlôha* u Knjizi Koheleta

Izričaj *ʿimraṭ ʿēlôha* ne nalazimo u Knjizi Koheleta, ali u kontekstu Božje svemoći, termin je usko vezan uz izraz *d̥bar-ʿădōnāy*. Ono što Bog daje čovjeku jesu praktične stvari koje su redovito male i beznačajne ali koje ga čine sretnim (usp. Koh 2,24; 3,13). Zato je ključno vrjednovati praksu i živiti u skladu s njome (usp. Koh 5,18; 8,15; 9,7).⁷⁷ Pravednik i grješnik se i razlikuju u tome što pravednik, zahvaljujući Zakonu koji obdržava, zna cijeniti male stvari pod nebom, dok bezumni ne razabire prioritete (usp. Koh 5,18). U tom vidu pravednik je dobar čovjek koji posjeduje ne samo mudrost i potrebno znanje Zakona nego i radost življenja, dok bezumni ne vrjednujući duhovna dobra skrbi isključivo za materijalna koja na kraju opet završe u rukama dobrog pravednika (usp. Koh 2,26).⁷⁸ Na koncu, Bog kao Stvoritelj sudi i pravednika i grješnika po Zakonu pa konačna odluka o sudu i nagradi ne pripada čovjeku nego isključivo Jahvi (usp. Koh 3,17). Riječ Božja vezana je uz ljudska usta koja su pozvana ne samo blagoslivljati Boga nego i čuvati njegove riječi koje su zapisane u Zakonu (usp. Koh 5,6).⁷⁹

c) Izričaj *milāj ʿădōnāy* u Knjizi Koheleta

Izričaj *milāj ʿădōnāy* ne nalazi se u Koheletovoj knjizi, ali je usko vezan uz strah Božji. Strah Božji ključan je odnos komunikacije Boga i ljudi (usp. Koh 5,7; 7,18; 8,12). Čovjeku je teško spoznati Boga, štoviše teško mu ga je razumjeti (usp. Koh 1,13; 3,10)

⁷⁶ Usp. Choon-Leong SEOW, *Ecclesiastes: A New Translation with Introduction and commentary*, Yale University Press, New Haven, 1997., 280-281.

⁷⁷ Usp. Maurice GILBERT, *Učitelji mudrosti govore*, 120.

⁷⁸ Usp. Choon-Leong SEOW, *Ecclesiastes*, 215-216.

⁷⁹ Usp. Maurice GILBERT, *Učitelji mudrosti govore*, 121-122.

pa se zbog toga sva usredotočenost na nebesko veže nužno uz more tajni koje su mu nedostupne (usp. Koh 3,14). Božja riječ prebiva u čovjeku koji cijeni Božje djelo stvaranja i djelovanja u svijetu. To se najbolje očituje svojim vlastitim djelovanjem i zauzetošću, marljivošću i brigom za ovaj svijet (usp. Koh 7,13). Božja riječ i strah Gospodnji izravno utječu na ljudski napreda i nazadak. Napredak pričinjava čovjeku radost, dok mu nazadak zadaje bol (usp. Koh 7,14). Riječ Božja čini čovjeka dobrim, a strah Gospodnji pomaže mu da se ne pokvari (usp. Koh 7,29). Držati se riječi Božje u zapovijedima i straha Gospodnjeg pred očima garancija je Božje nagrade i milosti (usp. Koh 12,13).⁸⁰

⁸⁰ Usp. Choon-Leong SEOW, *Ecclesiastes*, 215-216.

III. GRČKI TEKSTOVI O RIJEČI BOŽJOJ U STAROZAVJETNOJ BIBLIJSKOJ LITERaturi

Poznato je da mudrosna literatura Starog zavjeta ne sadrži u cijelosti sav svoj književni sadržaj na hebrejskom jeziku, nego su dvije knjige: Knjiga ben Siraha i Knjiga Salomonove mudrosti u cjelini očuvane isključivo na grčkom jeziku. U tom vidu i analiziramo izričaj “riječ Božja” koji je dio hebrejske tradicije, ali preveden i upotpunjen na grčkom jeziku. Hebrejska riječ *dāḇar* zamijenjena je grčkom *logos* te se u tom kontekstu i nalazi u Knjizi ben Siraha i Knjizi Salomonove mudrosti.

1. Riječ Božja u Knjizi ben Siraha

Zanimljiva je činjenica da i Knjiga ben Siraha na grčkom jeziku slijedi istu teološku matricu smisla Božje riječi kao što stoji u Knjizi o Jobu, Izrekama i Koheletu, odnosno u kontekstu stvorenih realiteta, zatim u kontekstu božanskih zapovijedi i konačno u kontekstu praktičnog života koji je, za razliku od prethodnih knjiga, Knjiga ben Siraha prikazuje praktičnost Božje riječi u kontekstu Božje moći koja se očituje kako u izvanrednim okolnostima tako i u ljudskoj svakodnevici.

a) Stvaralačka Božja riječ

Knjiga ben Siraha koristi se složenicom “riječ Gospodnja” u kontekstu promišljanja djela Božjih u stvarnosti stvaranje i spasenja čovjeka. U Sir 42,15 riječ Božja stvara Božje djelo pri čemu se to isto djelo tretira kao izvrsni garant vječnosti i savršenosti koju Bog uprisutnjuje i utiskuje u ovaj svijet.⁸¹ “Riječima Gospod stvori djela svoja, i sve se stvoreno pokorava volji njegovoj” – izričaj je božanske svemoći u svijetu stvorenoga, u kojemu Bog ne čini nešto iz nečega kao što je to obično prikazano u drugim antičkim pričama stvaranja, nego Bog stvara sve iz ničega. Na sličan način i u Sir 43,5 riječ Božja opisana je u kontekstu hitrosti božanskog djelovanja kako u stvaranju tako i u sadašnjem djelovanju. Bog ne treba dodatni materijal kako bi nešto manje učinio većim ili nešto

⁸¹ Usp. Patrick W. SKEHAN – Alexander A. Di LELLA, *The Wisdom of Ben Sira*, New York: Doubleday, 1987., 491-492.

beznačajnije učio značajnijim, nego sve stvara iz ništa i to savršeno. Tako je predstavljena i Božja riječ kod Ben Siraha. Ona stvara i djeluje, pri čemu se sve ono što je stvoreno divi njezinoj stvarateljskoj moći. Osim tog, stvoreno ne počiva na nekom dalekom davnom vremenu nego je uprisutnjeno u sadašnjost po kojoj Bog neprestano stvara i obnavlja već stvoreno.⁸²

b) Riječ Božja i Zakon

Na sličan način kao i mudrosne knjige koje su sačuvane na hebrejskom jeziku, tako i Sir 39,17 ističe snagu Božje riječi koja ne samo da je kadra premještati fizičku stvorenu stvarnost i na nju izravno utjecati, nego posljedično ima utjecaj i na ljudsku nutarnju stvarnost koja mu je izražena u zakonu i propisima. U Sir 39,31 riječ Božja konkretno je povezana s Božjim zapovijedima koje razveseljuju čovjekovo srce u kontekstu poslušnosti prema riječi koja se sluša, koja se opservira i koja se živi. Ta ista riječ Božja usađena je u Zakon i zapovijedi kojih se vjernik ima držati kako bi silina Božje riječi na njega utjecala u pozitivnom smislu kao sila a ne u negativnom kao razarajuća moć. I u Sir 43,26 opisana je snaga Božje riječi koja usklađuje stvorenu stvarnost koja je na kraju predstavljena kao dobro. To dobro je prije svega Zakon koji čini čovjeka dobrim. Ono što je također važno naglasiti u odnosu riječi i Zakona je opće dobro koje božanskom pomoću ne ostaje niti se zaustavlja samo na pojedincu, nego posljedično prelazi i pretače se na cio svijet i svu stvorenu stvarnost.⁸³

c) Riječ Božja i moć

Riječ Božja u Ben Siraha predstavljena je i kao konkretna pomoć ili moć instant djelovanja.⁸⁴ U Sir 45,3 riječ Božja je predstavljena kao izuzetna snaga koja zaustavlja nezaustavljivo i sprječava nespriječivo. To je ujedno i slava Božja koja se ima ostvariti u praksi.⁸⁵ U Sir 48,3 riječ Božja zauzima ključnu ulogu ne u stvaranju niti u zapovijedima koliko u svakodnevnoj praksi i doživljaju po kojem se Bog predstavlja čovjeku u svakodnevnim prilikama života. Bog svojom riječju spušta nebesa i nazad ih diže. Bog svojom riječju usmrćuje i oživljava, ubija i uskrisuje (usp. Sir 48,5). Bog također po svojoj riječi čini ono što obećava. Svoje obećanje otkriva i obznanjuje svojim

⁸² Usp. Maurice GILBERT, *Učitelji mudrosti govore*, 193.

⁸³ Usp. Patrick W. SKEHAN – Alexander A. Di LELLA, *The Wisdom of Ben Sira*, 495.

⁸⁴ Usp. Maurice GILBERT, *Učitelji mudrosti govore*, 109.

⁸⁵ Usp. Patrick W. SKEHAN – Alexander A. Di LELLA, *The Wisdom of Ben Sira*, 511.

posrednicima. Ta posredna snaga riječi koja je obilježena proročkim autoritetom ponajviše se odnosi na proroka Jeremiju kao epitom proročke snage koja, zahvaljujući božanskoj riječi, gradi i razgrađuje, sadi i čupa, usrećuje i unesrećuje.⁸⁶

2. Riječ Božja u Knjizi Salomonove mudrosti

Premda je Knjiga Salomonove mudrosti u cijelosti napisana na grčkom jeziku i premda njezin stil posve odgovara helenističkom načinu promišljanja i pisanja, ipak se u teološkom kontekstu u potpunosti oslanja na hebrejsku tradicijsku matricu i nauku.

a) Stvaralačka riječ

Kao i u Knjizi ben Siraha, tako je i Knjiga Salomonove mudrosti u prvom redu usredotočena na stvaralačku Božju riječ (usp. Mudr 9,1). Bog stvara i u svojem stvarateljskom djelu pokazuje svoj autoritet. U Mudr 18,16 opisan je božanski pokret stvaranja koji sve ono što je upućivalo na smrt svojom riječju oživljava. Međutim, njegova je moć također takva da sve što je naizgled živo kadar je usmrtiti. Bog u svojoj stvarateljskoj moći dotiče nebasa i stoji na zemlji. U Mudr 18,22 opisan je i dodatni element božanske stvarateljske moći koja je neusporediva s bilo kojom tjelesnom silom ili rukotvorenim oružjem. Svojom riječju Bog nagrađuje stvorenu stvarnost, ali istodobno i kažnjava protivničku silu koja mu se bilo izravno bilo neizravno suprotstavlja.⁸⁷

b) Riječ Božja i Zakon

Riječ Božja usko je i u Knjizi Salomonove mudrosti povezana sa zakonom. Tako u Mudr 18,15 opisana je riječ Božja kao munja s neba koja je udarila ravno u zemlju i koja se spustila ne na bilo koje mjesto nego točno na ono koje je sebi predodredila, a to je Jeruzalem, točnije Hram. U Hramu se riječ Božja nastanjuje i iz njega progovara kao jaka jeka koja se najbolje očituje u Zakonu. Riječ Božja kao oštar mač nosi njegovu neopozivu

⁸⁶ Usp. Maurice GILBERT, *Učitelji mudrosti govore*, 199.

⁸⁷ Usp. David WINSTON, *The Wisdom of Solomon*, Yale University Press, New Haven, 2011., 318.

zapovijed koja se ima implementirati u stvorenu stvarnost i tako živjeti da odgovara stvoriteljskom naumu..⁸⁸

c) Riječ Božja i svemoć

U kontekstu Božje svemoći riječ Božja zauzima važno mjesto u sferi ljudske svijesti da je Bog taj kojemu pripada moć, a ne čovjek. Čovjek ne može zatrti Boga, ali Bog može zatrti čovjeka. U tom vidu submisivnosti i podložnosti stvorenja nad Stvoriteljem, Knjiga Salomonove mudrosti želi istaknuti nedvojbenu povezanost između čovjeka i Boga u kontekstu ovisnosti prvoga o drugome (usp. Mudr 12,9). Riječ Božja je ljekovita i ne ponaša se kao trava ili melem nego kao tajna, kao misterij koji rješava sve boli i tegobe (usp. Mudr 16,12). u tom vidu riječ Božja nije samo potrebita onda kada je čovjek bolestan nego ju treba uzimati kao svakodnevnu hranu za zdravlje duše i tijela i uzdržavanje ne samo vanjske duše nego i unutarnjeg duha (usp. Mudr 16,26).⁸⁹

⁸⁸ Usp. Maurice GILBERT, *Učitelji mudrosti govore*, 224.

⁸⁹ Usp. *Isto*, 224-225.

IV. TEOLOŠKA INTERAKCIJA IZRIČAJA „RIJEČ BOŽJA“ U MUDROSNOJ LITERATURI STAROGA ZAVJETA

Teološka interakcija izričaja “riječ Božja” vrlo je uočljiva u svim knjigama mudrosne literature Starog zavjeta. Tri su ključna naslova koja dominiraju sadržajem riječi Božje u Knjizi o Jobu, Knjizi mudrih izreka, Knjizi Koheleta, Knjizi Ben Siraha i Knjizi Salomonove mudrosti: 1) Riječ Božja u stvaranju; 2) Riječ Božja u Zakonu i 3) Riječ Božja u praksi.

1. Riječ Božja u stvaranju

Stvaranje je primarna tema biblijske naracije i uz izlazak iz egipatskog ropstva čini proplazmu starozavjetne teologije. Ne samo mudrosna literatura Starog zavjeta nego i ona proročka bavi se teologijom stvaranja kao ključa razumijevanja smisla izlaska, Zakona i konačno življenja prema božanskim načelima.

Stvarateljska riječ Božja u Knjizi o Jobu usko je vezana uz hebrejsku riječ *dāḇar* kojom omeđuje svoju tematiku između stvaranja i propasti. Jahve šalje svoju stvarateljsku riječ čovjeku bilo u jasnoći glasa bilo u šaptu (usp. Job 26,14). Šapat riječi Božje upućuje na izrazitu pozornost u odnosu Boga i čovjeka. Bog neprestano govori čovjeku pa i onda kada se čini da šuti, Bog zapravo šapuće i naviješta čovjeku svoju spasenjsku riječ. S tim u svezi, riječ *dāḇar*, u kontekstu stvarateljske Božje moći, vezana je i uz Izr 16,20. Bog stvara samo dobro i iz njegova dobra proistječe svaki ostali uspjeh i napredak koji je bitan za ljudstvo. Božansko dobro usko je povezano s Božjim autoritetom koji, u kontekstu stvaranja i riječi *dāḇar*, dodatno apostrofira Knjiga Koheleta. U Koh 8,4 Bog stvara svojim autoritetom. Ponovno, Jahvin autoritet nije vezan uz strah i ponižavanje ili drugu očitu submisiju nego uz dobro (usp. Izr 16,20) te uz šapat ili nježno govorenje čovjeku (usp. Job 26,14). Ta, dosad nazovimo je tako hebrejska interakcija, prenesena je i na grčku pa u Sir 42,15 i 43,5 imamo opetovanu božansku svemoć u stvaranju. Riječ Božja koja stvara nije dakle neka nevidljiva fikcija nego konkretna materijalizacija božanske izjave. “Neka bude” (usp. Post 1,2-10) izjava je Boga koji stvara iz ničega sve ono o čemu govori. Ta materijalizacija riječi Božje okarakterizirana je hitrošću (usp. Sir 43,5). Bog ne govori da bi se nekada nešto ostvarilo nego se to što je izgovoreno ostvaruje odmah. To “već sada” uvelike doprinosi i posljednjem opisu stvarateljske riječi u najmlađoj Knjizi

Salomonove mudrosti, gdje se riječ Božja ponovno očituje, ali ne samo u hitrosti nego u pokretu koji svojom putanjom ili sve oživljava ili pak uništava (usp. Mudr 18,6). Ta sila Božjega stvaranja (usp. Mudr 18,22) neusporediva je s bilo kojom drugom silom koja se pojavljuje u prirodi ili u društvu pa se zbog toga i gleda na nju kao generičku, matičnu, osnovnu, fundamentalnu silu iz koje proistječu sve ostale, ali s kojom se ni jedna ne može uspoređivati jer ju ta matična Božanska sila ili stvara ili je dokrajčuje.

2. Riječ Božja u Zakonu

Riječ Božja nije samo stvarateljska moć, ona ide i dalje kako bi se usadila u Zakon. Riječ Božja koja je vezana uz zakonske odredbe uspostavlja se hebrejskim izrazom *ʿimrat* i upućuje na izgovorenu božansku riječ koja se usađuje u čovjeka preko Zakona. Već u Job 33,8 istaknuta je neupitnost Božje riječi, ali istodobno i njezin puni smisao. Riječ Božja nije čista regula. Riječ Božja je živa i djelotvorna i u tom smislu Job joj daje prednost kao božanskom djelu koji nije restriktivno nego koje oslobađa. Na isti način opisana je riječ Božja i u Job 35,2 pri čemu je riječ Božja kompromitirana s ljudskom tradicijom i skučenim shvaćanjem da sve ono što je u ljudskim očima pravo mora biti pravo i u Božjim očima i sve ono što je ljudskim očima krivo krivo je i u Božjim. Toj se teologiji protivi Knjiga o Jobu u cjelini jer ne dopušta da se Boga svede na ljudske granice niti dá dá se božanski principi uokvire u čisto retributivnu sferu. U takvom ozračju nastupa i odnos prema riječi Božjoj u Izr 30,5 gdje se izraz *ʿimrat* izravno odnosi ne samo na Božji zakon nego općenito na sve ono što Bog govori bilo izravno, bilo neizravno, bilo preko čovjeka, bilo preko prirode. Knjiga Izreka 30 kao i cijela Knjiga o Jobu proširuje obzorja i granice Božje riječi ne svodeći je na paragrafe Zakona, nego je u širokom pojasu razastire na sve vidove života i ljudske svijesti. Drugim riječima, tamo gdje djeluje ljudska svijest tamo djeluje i Božja riječ. Na toj širokopojasnoj vezi je i Knjiga Koheleta koja, doduše ne koristi izravno riječ *ʿimrat*, ali se u teološkom kontekstu itekako oslanja na nju. Knjiga Koheleta ne gleda na pravednost isključivo iz očiju onih koji je tumače, kao što ni zlo ne gleda u strogo zakonskom smislu. Bog je na kraju konačni sudac pa ni jedno djelo se u ljudskim očima ne može posvema definirati kao dobro niti kao zlo jer konačnu odluku o tome daju ne ljudski nego isključivo božanski kriteriji. Božja riječ očituje moć promjene. To dodatno argumentira Sir 39,17.31 i 43,26. Božja riječ koliko god bila stalna i jasna nudi u sebi kako vanjske tako i unutrašnje promjene. Bitnost riječi Božje i nije da stoji nego da mijenja i preoblikuje lice zemlje i svakoga čovjeka. Zato je i

predstavljena u Knjizi ben Siraha kao moć koja nuka na promjenu, ali ne bilo kakvu nego isključivo onu dobru, to jest moć koja izgrađuje i upotpunjuje smisao stvaranja, smisao zapovijedi koje su poput munje udarile na zemlju i na Hram, ali – kako dodatno tumači Knjiga Salomonove mudrosti – ne ostaje na mjestu gdje je pala nego se iz svoje baze širi na cijelo čovječanstvo.

3. Riječ Božja u praksi

Riječ Božja u praksi vezana je uz hebrejsku imenicu *milâ* i teološkom kontekstu izravno je vezana uz strah Gospodnji koji pobuđuje na konkretne vidove života koji naravno mogu biti pozitivni ali i negativni u kontekstu prihvatanja i življenja ili neprihvatanja ili ne življenja riječi Božje. Riječ Božja podržava i blagoslivlje pravednika, dok opominje i prekorava grješnika da se vrati na pravi put. Zbog toga, riječ Božja upozorava one najrevnije ali one neposlušne (usp. Job 6,26). Ipak, karakteristika riječi Božje je govor koji se ponovno najbolje očituje u šaptu (usp. Job 13,7). Šapat koji put i pritišće čovjka jer mu ne govori glasno i otvoreno nego blago i umiljato. Zbog toga se na šapat Božji može lako oglušiti. Ta gluha linija koja se ljudskom željom i voljom uspostavlja s Bogom može prouzročiti brojne nemire pa i dugo čekanje na konačnu Božju vezu i poziv (usp. Job 32,11) koji nikada nije nasilan nego kao i svaka njegova riječ dobrovoljno se nudi čovjeku (usp. Job 34,2.16). S tim u svezi se može tumačiti i strah Gospodnji koji je implicite uvršten u Izr 23,9 u kontekstu riječi *milâ*. Strah Gospodnji nutarnji je poticaj u čovjeku da sve darove koje prima jesu isključivo Božji znakovi naklonosti i dobrohotnosti prema čovjeku. U istom značenju i Knjiga Koheleta prati narativ riječi Božje u kontekstu Božjeg straha. Kultivirana riječ Božja raste u ozračju Božjeg straha koji poput navodnjavanja pomaže ljudstvu da se riječ Božja posve primi i da uzraste do svoje punine. Na isti način riječ *milâ* djeluje u kontekstu grčke riječi *logos*. Tako u Sir 45,3 riječ Božja u praksi predstavlja najveću ljudsku snagu kojom usavršava neusavršeno i upotpunja neupotpunjeno. Riječ Božja je moć koja i ovdje pretpostavlja strah Gospodnji. Najcjelokupniji sadržaj riječi Božje u ljudskoj praksi i mogao bi se predstaviti kao moć koja budi u čovjeku ne samo duhovne potencijale nego i one zemaljske. Zbog toga Mudr 12,9 i doživljava riječ Božju u praksi kao lijek koji duhovno ozdravlja i okrepljuje čovjeka. Uz taj duhovni sadržaj koji ga čini bogomdanim, riječ Božja utječe i na vidljivi lijek koji usrećuje ljudsku dušu ili vanjštinu suobličujući je slici koja je ravna samo Bogu.

ZAKLJUČAK

Predstavljeni rad koji se bavi temom izričaja “Božja riječ” u Mudrosnoj literaturi Starog zavjeta, u najsazetijem opisu, mogao ni se svesti na tri ključna sumarija: riječ Božja u materijalizaciji stvaranja; riječ Božja u kontekstu širine poruke i riječ Božja u perspektivi straha Gospodnjega i akcije.

- Materijalizacija stvaranja izravno je vezana uz vidljivu pojavnost riječi Božje. Riječ Božja nije samo nevidljivi izričaj Stvoritelja nego i vidljivi dokaz božanskog govora. Bog govori i istodobno stvara. Drugom riječima božanski govor se automatski i materijalizira u stvorenoj stvarnosti. Materijalizacija riječi Božje najbolje je očitovana u vidljivim stvorenjima i prirodi. Zbog toga Bog ne govori samo iz svojih božanskih usta nego govori i iz čovjeka ali i iz prirode. Taj svrsishodni postupak nevidljive riječi da postane vidljiva i vidljive stvarnosti da očituje nevidljivog Boga usko je manifestiran u biblijskom suodnosu Boga i ljudi. Materijalizirana riječ Božja čini čovjekovu vezu s Bogom još većim i jačom jer predstavlja ono što je čovjeku puno bliže i vidljivije, a to je stvorena božanska stvarnost koja je u svojim osnovama posve vidljiva i uočljiva čovjeku. Materijalizacija riječi Božje također doprinosi i širem kontekstu spoznaje Boga jer “Boga vidi tko stvore mu gleda” pa se i najzorniji vidljivi i osjetilni doživljaji usko povezuju uz nevidljivu stvarnost iza koje se ne krije nego iza koje stoji nevidljivi Bog.

- Riječ Božja u kontekstu širine poruke odnosi se na moć promjene koja čovjeka čini dodatno dobrim. Bog se ne može svesti samo na Zakon. Propisi koji su uneseni u božanski zakon jesu rezultat božanske riječi. Ali ta riječ nije apsolutna u Zakonu nego djelomična i relativna. Božja riječ, zbog svoje širine, ne može počivati samo u Zakonu jer su njezine dimenzije puno šire od onoga što zakon pokriva i pretpostavlja. Zato je riječ Božja ona koja nadilazi Zakon. Ona ga pritom ne ograničava nego nadilazi, a Zakon koji je po sebi omeđen ograničenim ljudskim riječima ne može uprisutniti sve Božje riječi koje su stvorile, obogatile i uveličale ovaj svijet. Na isti način Zakon ne može ni obuhvatiti sve riječi Božje koje su izrečene bilo stvarateljskim, bilo otkupiteljskim procesom čovjeku.

Čovjek jednostavno treba gledati Zakon u kontekstu sveprisutnosti Božje riječi jer sve što postoji na svijetu produkt je riječi koja je sve to i stvorila i koja radi na tome da se sve ono što je započeto posve usavrši i da se sve ono što je obećano obistini.

- Strah Gospodnji i akcija riječi Božje stoga su zaključni akteri po kojima se ostvaruje poruka spasenja ovoga svijeta. Strah Gospodnji izaziva na akciju riječi Božje koja ne posustaje u svojem procesu i koja tijekom svojega procesa ne divergira na stranu koja joj nije zacrtana u božanskome naumu. Akcija riječi Božje je tako slobodna od svih devijacija jer je strah Gospodnji usmjeruje pravome putu. Na tom putu se pokazuje i prava božanska moć riječi koja mijenja i preoblikuje i koja u konačnici liječi sve rane koje se tijekom realizacije riječi Božje mogu dogoditi na putu. Snaga riječi Božje iziskuje i potencira Božji strah koji svojim silnicama čini čovjeka bogoduhim za svako dobro djelo koje mu je povjereno kao stvorenju i ujedno suradniku Božje riječi na zemlji. Na koncu, Božja riječ aktivno djeluje u čovjeku jer ga nuka ne samo da izgrađuje vidljivu stvarnost koja je u materijalnom svijetu nego nadasve da razvija svoju vlastitu nutrinu koja ga pobožanstvenjuje i upriličuje slici njegova Stvoritelja, a sve to opet po božanskoj riječi.

BIBLIOGRAFIJA

- BARR, James. “Hypostatization of Linguistic Phenomena in Modern Theological Interpretation”, *JSS*, 7 (1962), 85-94.
- BRACKE, William, *Jeremiah 1-29*, Louisville, 2000.
- BROWN, Raymond. E. – CASTELOT, John J. – FITZMYER, Joseph A. - KSELMAN, John S. – MCKENZIE, John J. – STANLEY, David M. – SUELZER, Alexa – VAWTER, Bruce. *Biblijska Teologija Staroga i Novoga Zavjeta*. KS, Zagreb, 1980.
- CARROLL, Robert, *Jeremiah: A Commentary*, Philadelphia, 1986.
- CLINES, David J.A. *Word Biblical comentary volume 17(Job 1-20)*. Thomas Nelson, Nashville, 1989.
- CLINES, David J.A. *Word Biblical comentary volume 18a (Job 21-37)*. Thomas Nelson, Nashville, 2006.
- CLINES, David J.A. *Word Biblical comentary volume 18b(Job 38-42)*. Thomas Nelson, Nashville, 2011.
- DOTOLLO, Carmelo. “Riječ Božja”, u: Aldo Starić (ur.), *Enciklopedijski teološki rječnik*, Zg: KS, 2009., 1001-1002.
- FEUILLET, André - GRELOT, Pierre. “Riječ Božja”, u: Josip Turčinović (ur.), *Rječnik Biblijske Teologije*. KS, Zagreb, 1969., 1098-1109.
- GILBERT, Maurice. *Učitelji mudrosti govore* (Izreke, Job, Kohelet, Ben Sirah, Salomonova mudrost). Katolički Bogoslovni Fakultet; Sarajevo; Glas Koncila, Zagreb, 2020.
- KÜHNER, Goran. “Ben Sirah i moral”, *Bogoslovska smotra* 82 (2012.) 3, 641-663.
- RAHNER, Karl – VORGRIMLER, Herbert. *Teološki Rječnik*. Forum Bogoslova, Đakovo, 1992.
- SCHMIDT, Wilhelm H. “The Word of God”, u: G. Johannes Boterweck - Helmer Ringgren (ur.), *Theological Dictionary of the Old Testament*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1974., 111-125.
- SCHÖKEL, Luis Alonso. *The Inspired Word*, Herder, London, 1967.

- SEOW, Choon-Leong. *Ecclesiastes: A New Translation with Introduction and commentary*. Yale University Press, New Haven, 1997.
- SKEHAN, Patrick – Di LELLA, Alexander. *The Wisdom of Ben Sira*. Doubleday. New York. 1987.
- TURALIJA, Dubravko. *Između životinje i božanstva: ljudsko tijelo i organi u Bibliji*. McVn Sarajevo, 2025.
- TURALIJA, Dubravko. *THIS IS NOT HOW TO DO IT (Proverbs 30)*. Sarajevo: Katolički Bogoslovni Fakultet, Sarajevo, 2019.
- TURALIJA, Dubravko, “Pokušaj novoga pristupa biblijskome srcu kao jedinoj ljudskoj bateriji”, *Vrhbosnensia XXII* (2018)2, 281-303.
- WALTKE, Bruce K. *The Book of Proverb: Chapter 1-15*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 2004.
- WINSTON, David. *The Wisdom of Solomon*. Yale University Press, New Haven, 2011.
- ZANOVELLO, Luciano .” Poveri di spirito”, *Bibbia e Oriente* 234 (2007.) 4,193-215.
- ZIMMERLI, Walther “The Place and Limit of the Wisdom in the Framework of the Old Testament Theology”. *Scottish Journal of Theology* 17 (1964.), 146-158.

Izjava o autentičnosti završnog rada

Ja **Miroslav Petrić**, broj indeksa (matični broj) **06/2017**, upisan na Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu izjavljujem da sam autor cjelovitog konačnog teksta završnog rada pod naslovom:

Izričaj “ Riječ Božja ” u Mudrosnoj literaturi Staroga Zavjeta

te da taj tekst nije korišten i prijavljen kao završni rad na nekom drugom Sveučilištu.

Izjavljujem da u izradi završnog rada nisam prekršio Etički kodeks Univerziteta u Sarajevu, kao ni *Etički kodeks Katoličkog bogoslovnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu* (čl. 7, točka 6a), koje se tiču plagiranja, a koje su mi poznate.

Nadalje, svjestan kaznenih mjera predviđenih važećim zakonima, vlastitom odgovornošću, izjavljujem da dokument teksta koji se nalazi na CD-u, dostavljen zajedno s uvezanim završnim radom, u cijelosti odgovara samome tekstu završnog rada.

Izjavljujem da sam upoznat s predviđenim mjerama u slučaju plagiranja i lažne izjave.

potpis studenta